

توالی معنادار فعالیت‌ها در مسکن مطالعه موردی: ایل قشقایی

محسن افشاری *

شهرام پوردیهیمی **

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۲/۲۹ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۹/۲۸

چکیده

توالی فعالیت‌ها در محیط زندگی افراد جنبه‌های عینی و آشکاری دارد که وابسته به وجوه ذهنی و معناداری در نظام فرهنگی و روش زندگی آن‌هاست. توالی فعالیت‌ها با دو صورت «فضایی و زمانی»، روش تفکیک یا تجمیع فعالیت‌ها در مسکن فرهنگ‌های مختلف است که منشأ شکل‌گیری و توسعه قرارگاه‌های رفتاری می‌شود. چارچوب نظری این پژوهش تحت دیدگاه‌های فرهنگی، به بررسی «فعالیت‌ها، بازه زمانی و فضایی فعالیت و توالی زمانی و فضایی فعالیت‌ها» و معانی حاکم بر آن در محیط مسکن می‌پردازد که بدین منظور، مطالعه‌ای موردی در محیط مسکونی «ایل قشقایی» صورت گرفت. در این مطالعه، از روش تحقیق کیفی با تکنیک‌های مختلف گردآوری اطلاعات همچون عکس‌برداری از محیط و فعالیت‌ها، ترسیم نقشه‌های محیط مسکن، ترسیم دیاگرام توالی قرارگاه‌های رفتاری و مصاحبه نیمه‌ساختاریافته نردبانی استفاده شد. پس از کدگذاری محتوای اطلاعات گردآوری‌شده، یافته‌های تحلیلی در دو بخش «توالی فضایی» و «توالی زمانی» فعالیت‌ها دسته‌بندی شد و تحت مدل ابزار-غایت، پیامدها و معانی حاکم بر توالی فعالیت‌ها در قالب گزاره‌های «خصوصیت، پیامد، معنی» تشریح گردید. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که توالی فعالیت‌ها در مسکن «ایل قشقایی» تحت تأثیر معانی «حفظ جایگاه اجتماعی» و «رعایت حریمیت افراد و فعالیت‌ها» قرار دارد. پیامدهای دیگر معانی همچون «مطلوبیت محیطی رویداد فعالیت قرارگاه‌ها» شرایط رویداد عادت‌واره‌های روش زندگی را در مسکن مهیا می‌کنند. نتایج این پژوهش علاوه بر ارائه یک چارچوب نظری برای مطالعه رابطه انسان محیط و ارائه ویژگی‌های توالی فعالیت‌ها، بر معنادار بودن توالی فضایی و زمانی فعالیت‌ها در مسکن تأکید دارد.

کلیدواژه‌ها

مسکن، فعالیت، توالی زمانی و فضایی، قرارگاه رفتاری، معنی.

مطالعات معماری ایران

دو فصلنامه معماری ایرانی
شماره ۷ - بهار و تابستان ۹۴

پرسش‌های پژوهش

۱. آیا توالی فعالیت‌ها در محیط مسکن جنبه‌های معنادار دارد؟
۲. چگونه می‌توان وجوه معنادار توالی فعالیت‌ها را در محیط مسکن مطالعه کرد و در طراحی به کار برد؟

مقدمه

افراد در «فضا و زمان» فعالیت‌ها را سامان‌دهی می‌کنند. دیدگاه فرهنگ‌های مختلف دربارهٔ مفاهیم «فضا و زمان» بر رویداد فعالیت‌های انسان تأثیر می‌گذارد. در این میان، زمانمندی فعالیت‌ها یکی از وجوه اصلی آن است. زمان به‌عنوان یک مؤلفهٔ اصلی دارای دو بُعد متفاوت است: یکی بعد نامحدود و بی‌کران که آغاز و پایانی در ذهن منطقی انسان ندارد و بعد دیگر که محدود و کرانمند است (نجفی افرا ۱۳۸۲). بعد دوم دارای هندسه و چرخهٔ تکرارپذیر مقطعی توسط واحدهای ساعت و روز و ماه و سال می‌باشد و در زندگی روزمرهٔ انسان، مرزهای زمانی رویداد فعالیت‌ها را مشخص می‌کند. در روابط انسان‌محیط، محدوده‌ها و مرزهای زمانی از اهمیت خاصی برخوردار است. «فضا» نه تنها دربرگیرندهٔ مفاهیم عینی همانند فاصله و مساحت است، بلکه دارای مفهوم اجتماعی نیز دارد. لوفور (1991) مفهوم فضای اجتماعی را ارائه می‌کند که از نظر او، هم عینی و هم مفهومی است. فضای اجتماعی قلمروی است که «زندگی فرهنگی جامعه» در آن هدایت می‌شود. فضا به‌وسیلهٔ جامعه تولید می‌شود، یعنی به‌وسیلهٔ الگوهای کنش متقابل اجتماعی تولید می‌شود، ولی خودش را بر استفاده‌کنندگان نیز تحمیل می‌کند و در نتیجه به جامعه شکل می‌دهد. استدلال لوفور در تولید فضا این است که فضا یک تولید اجتماعی یا یک مجموعه ساخت اجتماعی بر پایهٔ ارزش‌ها و معانی است که ادراکات و کاربردهای فضایی را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

راپاپورت (1993; 2005) طراحی محیط را سازمان‌دهی چهار «عنصر فضا، زمان، تعاملات و معنی» تعریف کرده است. برنامه‌ریزی و طراحی در همهٔ مقیاس‌ها می‌تواند به‌عنوان سازمان‌دهی فضا برای مقاصد مختلف و مطابق با قواعد متفاوت به کار گرفته شود، زیرا فعالیت‌ها، ارزش‌ها و مقاصد اشخاص و گروه‌های سازمان‌دهی‌کننده را منعکس می‌کند. به‌هر حال، فضا بسطی سه‌بعدی از محیط اطراف است. افراد همان‌طور که در فضا زندگی می‌کنند، در زمان نیز زندگی می‌کنند. وجوه فضایی و زمانی بر یکدیگر تأثیر متقابل دارند. محیط همچنین تعاملات بین افراد را هدایت و کنترل و تسهیل می‌کند. تعاملات به ارتباط کلامی و غیر کلامی بین افراد برمی‌گردد، درحالی که «معنی» به ارتباط غیر کلامی از محیط به افراد اشاره می‌کند.

هاگرستند (1970; 1985) در مطالعات خود، زمان را به‌عنوان بعد سوم به‌علاوهٔ دو بعد فضایی در نظر گرفته است. وی چارچوبی را در مورد وجوه فضایی زمانی فعالیت‌ها ارائه کرده که به‌عنوان «جغرافیای فضا-زمان»^۱ شناخته می‌شود. جغرافیای فضا-زمان، دو مفهوم «مسیر فضا-زمان»^۲ و «منشور فضا-زمان»^۳ را تشریح می‌کند. مسیر فضا-زمان توالی فعالیت‌های افراد را در فضای فیزیکی در طول زمان نشان می‌دهد. منشور فضا-زمان، شرح محدودهٔ فضای فیزیکی و زمان قابل دسترس هر فرد تحت محدودیت‌های مشخص است. این چارچوب، رویکرد مؤثری را برای مطالعهٔ فعالیت‌های انسان در زمینهٔ فضا-زمان فراهم می‌آورد (Parkes and Thrift 1980; Golledge and Stimson 1997; Miller 2007).

یکی از مفاهیمی که وجوه زمانی و فضایی فعالیت‌ها را در محیط مورد مطالعه قرار می‌دهد، مفهوم «قرارگاه رفتاری» است. بارکر (۱۹۶۸) بنیانگذار روان‌شناسی اکولوژیک^۴ و نظریهٔ قرارگاه رفتاری^۵ است که به مطالعهٔ روابط میان رفتارهای جمعی هدفمند اشخاص و قرارگاه‌های آن می‌پردازد. روان‌شناسان اکولوژیک، محیط واقعی زندگی و رفتار انسان را متشکل از واحدهایی می‌دانند که در ارتباط باهم، اما در عین حال مستقل از هم کار می‌کنند. این واحدها ترکیبی از «رفتار - کالبد» هستند که آن را «قرارگاه رفتاری» نامیده‌اند. قرارگاه‌های رفتاری به‌واسطهٔ مکان‌ها و زمان‌های مشخص تعریف می‌شوند و عناصر انسانی و کالبدی آن به‌گونه‌ای سازمان‌یافته عمل می‌کنند که فعالیت‌ها

در نظمی قاعده‌مند اتفاق می‌افتد (Wicker 1979; Barker 1968). قرارگاه‌های رفتاری تأثیری تعیین‌کننده بر محیط دارند که علل و ویژگی‌های آن را محققان بررسی کرده‌اند (Rapoport 2005; Scott 2005; Wicker 2012). یکی از نکات مهم در رابطه با رویداد فعالیت، پیروی آن از «عادت‌واره»^۶ است. از نظر بورديو (1984)، «عمل»^۷ که اصطلاح آن را به‌جای رفتار یا فعالیت گزیده است، جمعی و ساختاری شده است؛ از این‌رو، آنچه عامل یا گروه‌های اجتماعی در یک جامعه یا یک دوره زمانی انجام می‌دهند، به‌هم شبیه است و الگوهای ماندگار دارد. این الگوی ماندگار «عادت‌واره‌ها» هستند. عادت‌واره مولدی قدرتمند و متشکل از یک مجموعه نظام‌مند است که از آن می‌توان بی‌نهایت راه‌حل ابداع کرد و با عادت^۸ به‌عنوان چیزی تکراری و مکانیکی تفاوت دارد. عادت‌واره حاوی انطباق‌هایی است که به‌طور مستقیم، به‌وسیله ضرورت‌های سازگاری با موقعیت‌های جدید و پیش‌بینی‌نشده لازم می‌آید و ممکن است تغییر شکل‌های پایدار عادت‌واره را به همراه داشته باشد؛ اما این تغییر شکل‌ها در محدوده معینی باقی خواهد ماند. فعالیت‌ها در طول زمان و در طی فضا «توالی» دارند. البته سازمان‌دهی فعالیت در زمان ممکن است جایگزین سامان‌دهی در فضا شود. یک فضا می‌تواند هم‌زمان قرارگاه‌های زیادی را در برگیرد. همچنین در طول زمان، قرارگاه‌های رفتاری متفاوتی می‌تواند در یک فضا اتفاق بیفتد. آنچه این پژوهش به دنبال آن است، فهم «چگونگی توالی فعالیت‌ها» است که به‌نظر می‌رسد وابسته به ارزش‌ها و معانی در نظام فرهنگی افراد باشد.

۱. چارچوب نظری پژوهش

فعالیت‌ها در جنبه پنهان، یعنی «معنی» فعالیت‌ها متفاوت‌اند (Rapoport 1993). هر فعالیت را می‌توان از طریق وجه آشکار یا فعالیت محض، راه خاص انجام آن، فعالیت‌های مرتبط با آن در نظام فعالیت‌ها و معنی فعالیت تحلیل کرد (Rapoport, 2005). معنی یا وجه پنهان فعالیت مهم‌ترین جنبه آن است. معنی در کمک به توضیح تفاوت‌های اساسی در ارزیابی، ترجیحات و انتخاب بین بهره‌برداران، نقش مهمی دارد.

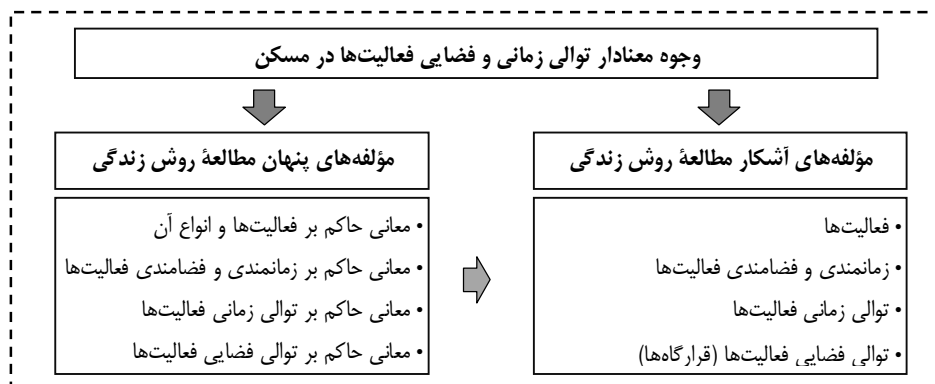
در ارتباط با فهم معانی روابط انسان محیط، کولن (۲۰۰۸) عقیده دارد که ساختار نظری و مفهومی که ارزش‌های افراد و رفتار انتخابی را به‌هم مرتبط می‌کند، می‌تواند «مدل ابزار-غایت»^۹ باشد. ابزار-غایت مدلی است که تلاش می‌کند که گزینه‌های انتخابی افراد را با ارزش‌ها و اهداف آن‌ها نسبت دهد. ارزش‌ها نقش مهمی در هدایت الگوهای انتخاب‌شده دارند. ایده اصلی در مدل ابزار-غایت این است که افراد گزینه‌ای را انتخاب می‌کنند که پیامد مطلوبی داشته و پیامدهای نامطلوب را به حداقل برساند. بنابراین، فرض اصلی این مدل این است که افراد گزینه‌ی حاوی پیام مطلوب را انتخاب خواهند کرد. ارزش‌ها با ارزیابی مثبت یا منفی با پیامدهای گزینه‌ها ارتباط برقرار می‌کنند. به‌منظور دستیابی به پیامد مطلوب، گزینه خاصی باید انتخاب شود. یک گزینه خصوصیات مختلفی دارد. برای انتخاب صحیح میان گزینه‌های مختلف با پیامدهای متفاوت، افراد باید خصوصیات^{۱۰} گزینه‌های مختلفی که پیامدهای مطلوب را در پی دارند، یاد بگیرند. بنابراین، طی یک سلسله به‌هم‌پیوسته، ارزش‌ها با پیامدها پیوند دارند و بین پیامد و خصوصیات گزینه‌ها نیز پیوند وجود دارد. در این مدل، ارتباط بین ارزش‌ها و خصوصیات غیرمستقیم است؛ این ارتباط از طریق پیامدها حاصل می‌شود (نورتقانی ۱۳۹۱). مدل ابزار-غایت برای مطالعه ارتباط خصوصیات مسکن^{۱۱} و معانی موردنظر افراد در رابطه با چرایی ترجیحات و انتخاب آن استفاده می‌گردد. مدل ابزار-غایت از طریق یک مصاحبه نیمه‌ساختاریافته نردبانی به کشف سلسله خصوصیات، پیامدها و ارزش‌ها می‌انجامد.

میسترز (2009) و نورتقانی (۱۳۹۱) به تحلیل معانی فعالیت‌ها تحت مدل ابزار-غایت پرداخته‌اند. میسترز با روش کسب اطلاعات از طریق مصاحبه و مدل ابزار-غایت به بررسی ساختار معانی فعالیت‌ها در مسکن و محیط‌های مسکونی پرداخته است. همچنین کولن و میسترز (2012) براساس مدل ابزار-غایت به مطالعه ساختار معانی فعالیت‌ها و خصوصیات در فضای سبز عمومی و شخصی و تفاوت‌های معنادار آن پرداخته‌اند.

با توجه به تحقیقات انجام شده قبلی، این پژوهش تمرکز خود را بر وجوه آشکار و پنهان توالی فضایی و زمانی فعالیت‌ها در مسکن از طریق مدل ابزار-غایت متمرکز کرده است. پرسشی که از ابتدا در این تحقیق مطرح بود این است که چگونه می‌توان «وجوه معنادار توالی زمانی و فضایی فعالیت‌ها را در روش زندگی انسان» مطالعه و سپس

در طراحی «فضاهای زندگی» برای او به کار برد؟ مطالعه فعالیت‌ها و توالی فضایی و زمانی آن مستلزم مطالعه «روش زندگی» انسان است. روش زندگی محصول نهایی فرهنگ از طریق فعالیت‌های عمدتاً آشکار است که لایه‌های سطحی زندگی را به لایه‌های عمیق آن پیوند می‌زند. همچنین، «روش زندگی» شاخصه‌های منزلت اجتماعی را از طریق نمایش وضعیت گروه فراهم می‌کند که از خلال آن می‌توان به تمایزهای فردی و گروهی و متعاقباً مسئله هویت افراد و گروه‌ها دست یافت. از دیدگاه پوردیهیمی (۱۳۹۰)، روش زندگی به انتخاب کیفیت‌های محیطی، کیفیت‌های زندگی، فعالیت‌ها و شیوه انجام فعالیت‌ها مربوط می‌شود. روش زندگی مفهومی است که به‌هرحال، در محیط‌های ساخته‌شده براساس ارزش‌ها یعنی ایدئال‌ها، تصورات و طرح‌واره‌ها شکل می‌گیرد و متأثر از فرهنگ گروه‌ها در جوامع پدید می‌آید. در تحلیل و طراحی محیط، مفهوم روش زندگی و نظام‌های فعالیت، مهم و مورد تأکید بوده است (Rapoport 2005). در این پژوهش، برای «تحلیل رفتاری محیطی» فعالیت‌ها، از مفهوم روش زندگی استفاده شده است.

ساختار روش زندگی نیز از طریق مطالعه مؤلفه‌های آشکار آن همچون فعالیت‌ها و وجوه محیطی آن، همچون جنبه‌های زمانی و فضایی فعالیت‌ها و توالی زمانی و فضایی فعالیت‌ها قابل مطالعه است. فعالیت‌ها علاوه بر وجوه آشکار دارای وجوه پنهان و معناداری نیز هستند که از طریق وجوه عینی آن، یعنی مشاهده فعالیت‌ها بررسی و تحلیل شده‌اند. این وجوه آشکار می‌تواند شامل عناصری همچون «نوع فعالیت، بازه زمانی و فضایی فعالیت، توالی زمانی فعالیت‌ها، توالی فضایی فعالیت‌ها» باشد. بنابراین، مطابق نمودار زیر، مطالعه مؤلفه‌های ساختار روش زندگی در دو سطح مؤلفه‌های آشکار و پنهان بررسی شد. در این چارچوب، دستیابی به ساختار معانی از طریق مدل ابزار-غایت حاصل شده که طی آن، پیامدها و معانی مرتبط با وجوه فعالیت‌ها مشخص شده است.

تصویر ۱: چارچوب نظری تحقیق

۲. روش تحقیق و مطالعه موردی

در انجام این تحقیق، انتخاب محیط مناسب تحقیقاتی اهمیت خاصی داشت. به‌منظور رسیدن به اهداف مورد نظر و تحلیل همه وجوه ممکن، محیط‌هایی مورد تحلیل قرار گرفتند که یکپارچگی فرهنگی و درجه کمتری از آشفتگی داشتند؛ برای مثال، مجتمع‌های زیستی کلان مانند شهرها، ضمن اختلاط فرهنگی، از مسائل اقتصادی، اجتماعی و سیاسی به مراتب مختلف متأثرند. بنابراین، تحلیل محیط‌های انسان ساخت بومی که نسبت به دیگر محیط‌های ساخته‌شده، از آشفتگی کمتر و یکپارچگی فرهنگی و همچنین ویژگی‌های دموگرافیک مشابه برخوردارند، مورد توجه قرار گرفت. در این راستا، محیط بومی عشایری «ایل قشقایی» در جنوب ایران، در محدوده استان‌های فارس و اصفهان، بررسی موردی شده است. گروه بومی و کوچ‌رو ایل قشقایی با مشخصات فرهنگی و روش زندگی یکسان، دو مسکن بیلاقی و قشلاقی در دو محیط جغرافیایی متفاوت در طول سال دارند، از این‌رو مطالعه خصوصیات دو مسکن یک گروه افراد می‌تواند وجوه مشترک و معناداری برای مطالعات انسان‌محیط فراهم آورد که در دیگر

محیط‌های ساخته‌شده بومی با موقعیت یکسان امکان‌پذیر نیست. این مسئله دال بر اعتبار انتخاب نظری گروه مورد مطالعه است. تصاویر ۲ تا ۷ معرف یک نمونه مسکن عشایری ایل قشقایی در منطقه عشایر نشین «آئین قرین» در جنوب استان اصفهان است. نمونه‌های مناسب برای انجام پژوهش به طریقه نظری و هدفمند (رنجبر و دیگران ۱۳۹۱) و با کمک معتمدان محلی، انتخاب و ارزیابی شدند.

تصویر ۲ و ۳: مسکن عشایر ایل قشقایی و عناصر فضایی آن [سیاه‌چادرهای عشایری]

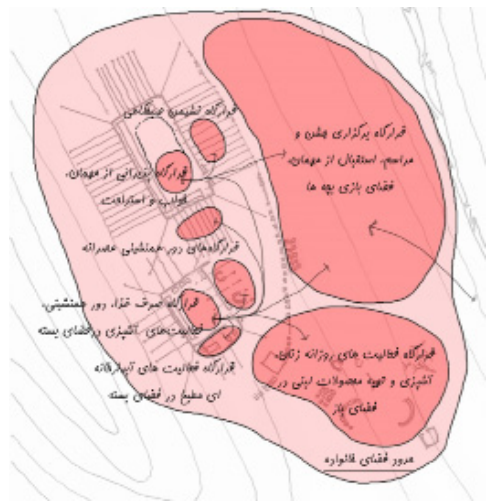
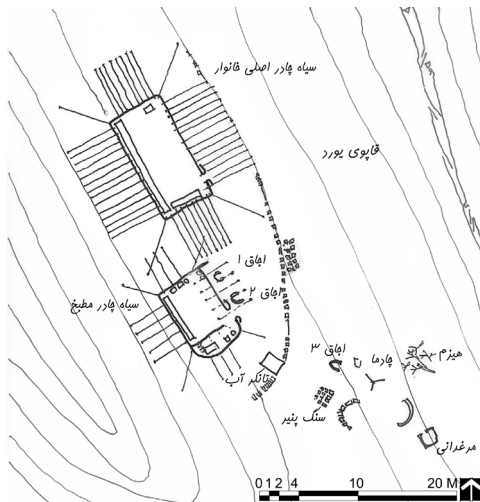

تصویر ۴ و ۵: فضای داخلی سیاه‌چادر اصلی و سیاه‌چادر مطبخ در مسکن عشایر ایل قشقایی

مطالعه معماری ایران

دو فصلنامه معماری ایرانی
شماره ۷ - بهار و تابستان ۹۴

۹

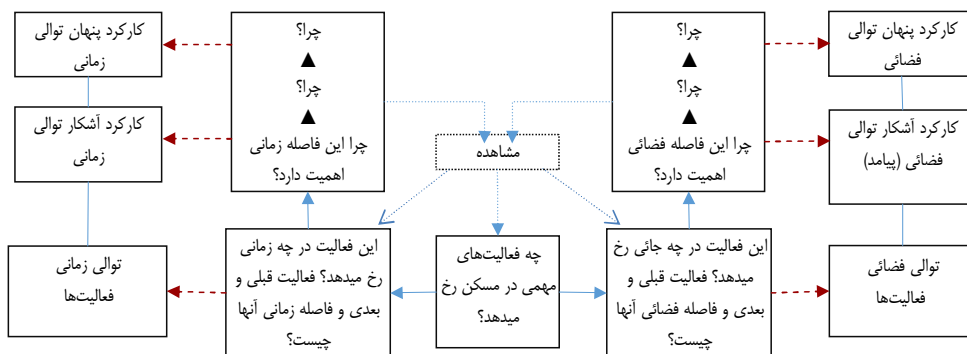

تصویر ۶ و ۷: دیاگرام انتظام فضایی یک نمونه مسکن ایل قشقایی و دیاگرام قرارگاه‌های رفتاری آن

با توجه به ماهیت مسئله که به کشف وجوه پدیده‌ها ارتباط دارد، از روش تحقیق کیفی (بازرگان ۱۳۸۹؛ Charmaz 2006) با تکنیک‌های مختلف گردآوری اطلاعات همچون عکس‌برداری از محیط و فعالیت‌ها، ترسیم نقشه‌های انتظام فضایی، ترسیم دیاگرام توالی قرارگاه‌های رفتاری و مصاحبه نیمه‌ساختاریافته نردبانی استفاده شد. به‌منظور اعتبار درونی تحقیق، دو گروه از مسکن‌های عشایری به‌صورت موازی با توجه به مفهوم اشباع نظری و نمونه‌گیری نظری بررسی شد.

خصوصیات ثابت و نیمه‌ثابت مسکن و محیط پیرامون آن از طریق مشاهده، ترسیم نقشه‌های محیط و عکس‌برداری، استخراج و برای تحلیل مستندسازی شد. (تصویر ۶) دیاگرام توالی فضایی و زمانی قرارگاه‌های رفتاری نیز در طول یک شبانه‌روز برای هر سکونتگاه ترسیم و مستند گردید. (تصویر ۷) بعد از بررسی و برداشت نقشه‌های انتظام فضایی و دیاگرام قرارگاه‌های رفتاری، از مصاحبه نیمه‌ساختاریافته نردبانی و مدل ابزاری‌گیت برای فهم پیامدها و معانی حاکم بر توالی زمانی و فضایی قرارگاه‌ها در محیط مسکن استفاده شد. برای اطمینان از دریافت اطلاعات لازم، مفهوم «اشباع نظری» تعیین‌کننده تعداد نمونه‌ها، مصاحبه‌ها، مشاهده‌ها و دریافت داده‌ها بود و گردآوری داده‌ها تا موقع تکراری شدن داده‌ها و عدم دریافت داده جدید ادامه یافت.

در روند انجام مصاحبه، فرایند رفت و برگشتی بین مشاهده و مصاحبه، کمک شایانی به فهم وجوه آشکار و پنهان توالی زمانی و فضایی فعالیت‌ها کرد. بنابراین، اطلاعات کسب‌شده در این تحقیق، ترکیبی از مشاهده و مصاحبه است. این روش کشف معانی از طریق مشاهده و پرسشگری، به نسبت روش‌های دیگر که مبتنی بر مصاحبه کاغذی است، این مزیت را قائل است که گزینه‌هایی را مورد مطالعه قرار می‌دهند که بعضاً توسط ساکنان بیان نمی‌شود؛ برای مثال، فواصل فضایی و زمانی، حریم‌ها، قلمروها و دیگر وجوه مفهومی کیفی ممکن است به‌راحتی، در تحقیق‌های صرفاً مبتنی بر مصاحبه کاغذی از دست برود. فرایند انجام مصاحبه این پژوهش در تصویر ۸ قابل مشاهده است.

تصویر ۸: فرایند انجام مصاحبه نردبانی پژوهش

اطلاعات گردآوری شده از مشاهدات و مصاحبه‌های پژوهش، تحلیل محتوایی (کریپیندورف ۱۹۸۰) و در سه مرحله کدگذاری شدند (Corbin and Strauss 2008; Saldaña 2010). در مرحله اول، همه داده‌ها به‌صورت «کدگذاری باز» مورد توجه قرار گرفتند. در مرحله دوم، داده‌ها به‌صورت «انتخابی» در جداول تحلیل داده‌ها کدگذاری شد. در مرحله سوم، داده‌های تحلیلی «کدگذاری محوری» شدند تا نکات تحلیلی برای نتیجه‌گیری پژوهش به‌دست آید. این کدگذاری‌ها به‌صورت گزاره‌های تحلیلی سلسله خصوصیات پیامد-معنی^{۱۲} عنوان شدند. کدگذاری نظام‌مند داده‌ها در این فرایند، موجب توجه کامل به همه داده‌ها و لحاظ آن‌ها در پژوهش شد. برای رعایت «روایی» فرایند کدگذاری محتوای مصاحبه‌ها، محتوای ضبط‌شده مصاحبه‌ها توسط نویسندگان و یک کارشناس روش تحقیق کنترل شد تا با ایجاد «توافق نظری» اطمینان لازم از سنجش درست مؤلفه‌های پژوهش در روند کدگذاری مصاحبه‌ها به‌وجود آید. برای رعایت «پایایی»، کدگذاری محتوای مصاحبه‌ها در دو گروه مسکن عشایری به‌صورت موازی

و مستقل از هم صورت گرفت که با توجه به یکسان بودن نتایج کدگذاری‌ها، از ثبات نتایج اطمینان حاصل شد. نتایج تحلیلی این پژوهش در قالب گزاره‌های تحلیلی سلسله خصوصیت-پیامد معنی بیان شده‌اند؛ برای مثال، مشاهده‌ی دیگرگرام قرارگاه‌های رفتاری مسکن عشایر نشان داد (تصویر ۷) که قرارگاه‌های چادر مطبخ از قرارگاه‌های سیاه‌چادر اصلی زندگی خانوار، فاصله‌ی فضایی دارند. روند مصاحبه‌ی نردبانی پژوهش مشخص کرد که این تفکیک فضایی، نشان از رعایت الگوهای فرهنگی فواصل شنیداری، بویایی و بینایی دارد و دارای دو پیامد است. پیامد اول به دلیل تأثیر معانی فعالیت‌های قرارگاه‌های مطبخ است که در صورت عدم توالی و تفکیک فضایی مناسب بر جایگاه اجتماعی خانوار در تعاملات اجتماعی لطمه می‌زند. دوم، این توالی و تفکیک فضایی به منظور رعایت حریمیت زنان خانوار به عنوان انجام‌دهنده‌ی فعالیت‌های قرارگاه‌های مطبخ صورت گرفته است. رعایت الگوهای توالی و تفکیک فضایی در حفظ جایگاه اجتماعی خانوار در نظام فرهنگی نقش دارد. این فرایند مشاهده و مصاحبه به صورت گزاره‌های تحلیلی «خصوصیت-پیامد معنی» به صورت زیر بیان شده‌اند. در این گزاره‌ها هر پیامد با علامت ◀ نشان داده شده است.

- توالی فضایی فعالیت‌ها و تفکیک قرارگاه‌های چادر مطبخ از قرارگاه‌های چادر اصلی زندگی ◀ رعایت الگوهای فرهنگی فواصل شنیداری، بویایی و بینایی به دلیل فعالیت‌های قرارگاه‌های مطبخ ◀ حفظ جایگاه اجتماعی خانوار در نظام فرهنگی
 - توالی فضایی فعالیت‌ها و تفکیک قرارگاه‌های چادر مطبخ یا قالی‌بافی از قرارگاه‌های چادر اصلی زندگی ◀ رعایت الگوهای فرهنگی فواصل شنیداری، بویایی و بینایی برای رعایت حریمیت زنان خانوار به عنوان انجام‌دهنده‌ی فعالیت‌های قرارگاه‌های مطبخ یا قالی‌بافی ◀ رعایت الگوهای فرهنگی
- با انجام «کدگذاری محوری» داده‌ها و بیان آن در قالب گزاره‌های «خصوصیت-پیامد معنی»، معانی حاکم بر توالی فضایی و زمانی فعالیت‌ها در مسکن ایل قشقایی به دست آمد. این نتایج مطابق با چارچوب نظری پژوهش، و جوه معنادار حاکم بر توالی فعالیت‌ها را در مسکن بیان می‌کنند. بنابراین، اطمینان مناسبی از «اعتبار نتیجه‌گیری نهایی» و انطباق آن با اهداف تحقیق حاصل شد.

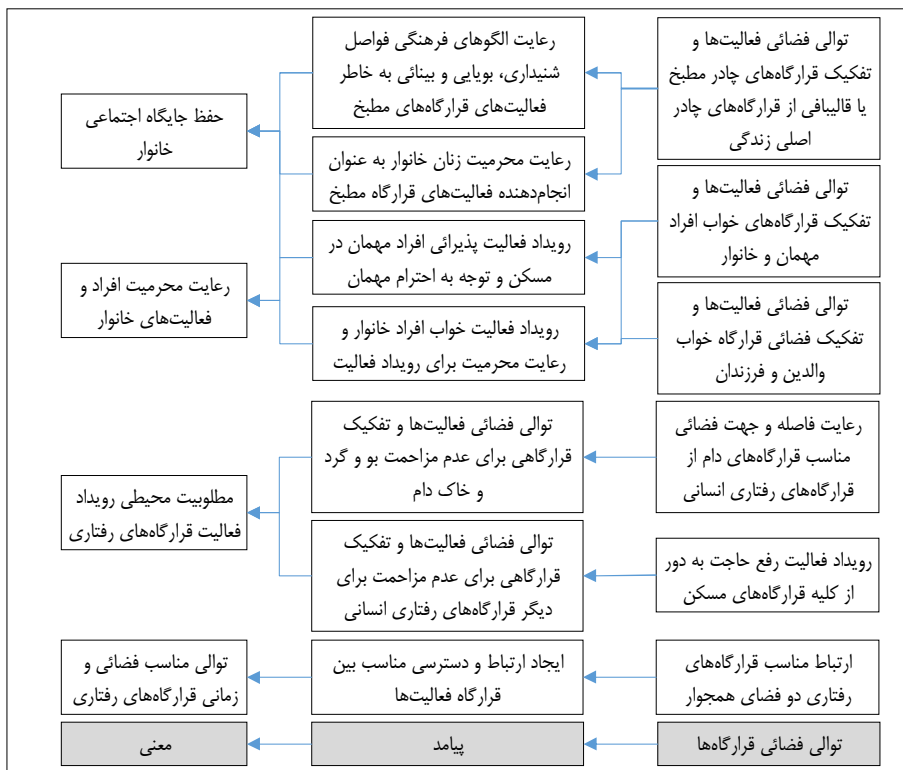
۳. یافته‌های تحلیلی توالی فضایی و زمانی فعالیت‌ها

در مطالعات میدانی و همچنین نتایج تحلیلی این پژوهش که در قالب گزاره‌های تحلیلی سلسله پیامد معنی بیان شده‌اند، مفهوم «توالی فعالیت‌ها» بررسی شد. در این رابطه به نظر می‌رسد که توالی فضایی و زمانی فعالیت‌ها (قرارگاه‌های رفتاری) پیرو مفهوم «عادت‌واره» است. به عبارت دیگر، توالی فعالیت‌ها پیرو ویژگی‌های عادت‌واره‌هاست و در برخورد با موقعیت‌های جدید پیش‌بینی نشده، سازگاری خود را با موقعیت جدید در قالب بروز توالی زمانی و فضایی قرارگاه‌های رفتاری خاص آن موقعیت به ظهور می‌رساند.

پس از بررسی نتایج مصاحبه‌های مبتنی بر دیگرگرام قرارگاه‌های رفتاری در خصوص «توالی فضایی فعالیت‌ها» نکات ذیل در رابطه با سلسله پیامد معنی ویژگی‌های قرارگاه‌های رفتاری از سوی مصاحبه‌شوندگان مطرح شد. این نتایج به صورت گزاره‌های سلسله پیامد معنی، بیان گردید. این گزاره‌ها چکیده‌ی نتایج ترکیبی مشاهده و مصاحبه درباره‌ی جوه مختلف فعالیت‌ها در مطالعه‌ی موردی هستند. تصویر ۹ سلسله پیامد معنی حاکم بر توالی فضایی قرارگاه‌ها را نشان می‌دهد.

- توالی فضایی فعالیت‌ها و تفکیک قرارگاه‌های چادر مطبخ از قرارگاه‌های چادر اصلی زندگی ◀ رعایت الگوهای فرهنگی فواصل شنیداری، بویایی و بینایی به خاطر فعالیت‌های قرارگاه‌های مطبخ ◀ حفظ جایگاه اجتماعی خانوار در نظام فرهنگی
- توالی فضایی فعالیت‌ها و تفکیک قرارگاه‌های چادر مطبخ یا قالی‌بافی از قرارگاه‌های چادر اصلی زندگی ◀ رعایت الگوهای فرهنگی فواصل شنیداری، بویایی و بینایی برای رعایت حریمیت زنان خانوار به عنوان انجام‌دهنده‌ی فعالیت‌های قرارگاه‌های مطبخ یا قالی‌بافی ◀ رعایت الگوهای فرهنگی

- رویداد فعالیت پذیرایی افراد مهمان در مسکن ◀ توجه به احترام مهمان و رعایت محرمیت لازم برای خواب و استراحت مهمان و همچنین افراد خانوار ◀ توالی فضایی فعالیت‌ها و تفکیک قرارگاه‌های خواب افراد مهمان و خانوار ◀ رعایت الگوهای فرهنگی و حفظ جایگاه اجتماعی خانوار در نظام فرهنگی
 - رویداد فعالیت خواب افراد خانوار و رعایت محرمیت مناسب برای خواب و استراحت والدین و فرزندان خانوار ◀ توالی فضایی فعالیت‌ها و تفکیک فضایی قرارگاه خواب والدین و فرزندان ◀ رعایت الگوهای فرهنگی
 - رعایت فاصله و جهت فضایی مناسب قرارگاه‌های مربوط به دام از قرارگاه‌های رفتاری انسانی ◀ توالی فضایی فعالیت‌ها و تفکیک قرارگاهی برای عدم مزاحمت بو و گرد و خاک دام ◀ مطلوبیت محیطی رویداد فعالیت قرارگاه‌های رفتاری انسانی ◀ رعایت عادت‌واره‌های روش زندگی در نظام فرهنگی
 - رویداد فعالیت رفع حاجت به دور از همه قرارگاه‌های مسکن ◀ توالی فضایی فعالیت‌ها و تفکیک قرارگاهی برای عدم مزاحمت بوی فاضلاب برای دیگر قرارگاه‌های رفتاری انسانی ◀ مطلوبیت محیطی دیگر قرارگاه‌های رفتاری انسانی ◀ رعایت عادت‌واره‌های روش زندگی در نظام فرهنگی
 - ارتباط مناسب قرارگاه‌های رفتاری دو فضای همجوار ◀ توالی مناسب فضایی و زمانی قرارگاه‌های رفتاری ◀ رعایت عادت‌واره‌های روش زندگی در نظام فرهنگی
- مبلمان فضاها نیز تحت تأثیر معانی حاکم بر توالی فضایی قرارگاه‌ها هستند. مبلمان مناسب فضا بستر مناسبی برای رویداد فعالیت‌ها مهیا کرده و مطلوبیت و انعطاف لازم را برای توالی مناسب فضایی و زمانی قرارگاه‌های رفتاری در عادت‌واره‌های روش زندگی ایجاد می‌کند. مبلمان مناسب فضا (سازمان‌دهی عناصر نیمه‌ثابت)، با ترکیبشان در فضاها باعث هدایت افراد می‌شوند و زمینه رویداد فعالیت‌ها در قرارگاه‌های مسکن را فراهم می‌آورد.

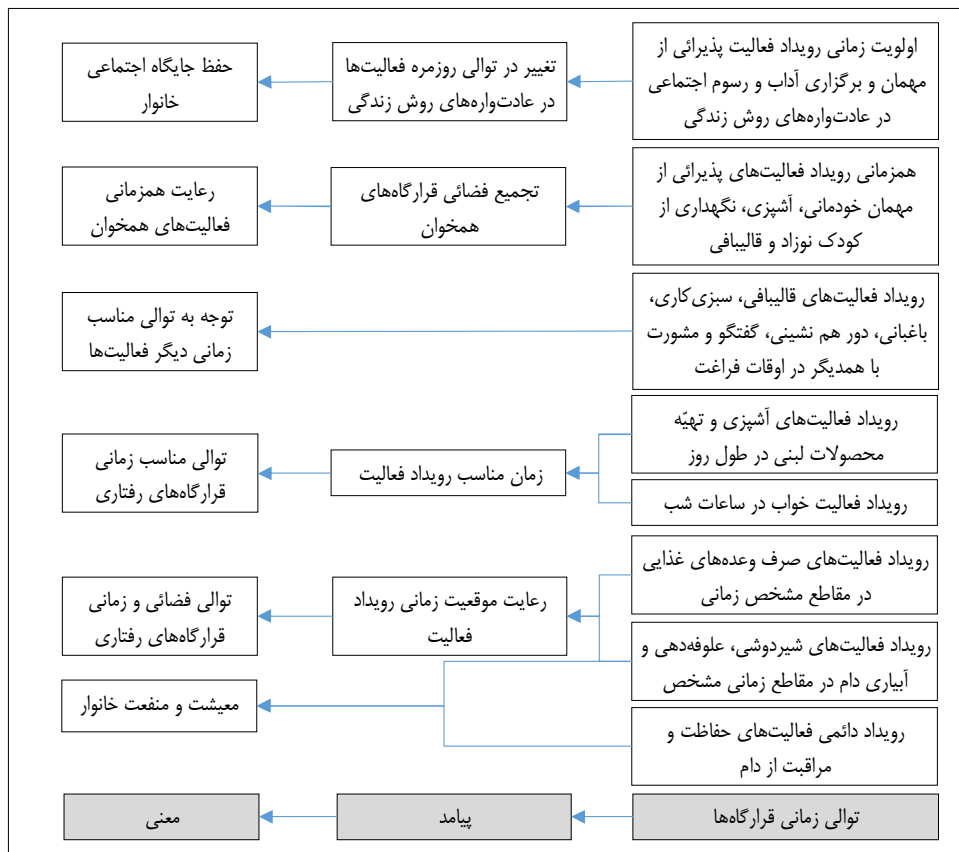

تصویر ۹: نمودار سلسله پیامد-معنی حاکم بر توالی فضایی قرارگاه‌ها

پس از بررسی نتایج مصاحبه‌های مبتنی بر دیاگرام قرارگاه‌های رفتاری درخصوص توالی زمانی فعالیت‌ها، نکات ذیل در رابطه با سلسله پیامد معنی «توالی زمانی یا هم‌زمانی قرارگاه‌ها» از سوی مصاحبه‌شوندگان مطرح شد. در روش زندگی قشقای‌ها، به اولویت یا توالی مناسب زمانی فعالیت‌ها در عادت‌واره‌های روش زندگی توجه می‌شود. در زندگی روزمره، اولویت و توالی زمانی فعالیت‌ها به‌طور معمول رعایت می‌شود، لیکن توالی فعالیت‌ها در برگزاری مهمانی و مراسم‌ها به‌منظور حفظ جایگاه اجتماعی خانوار دستخوش تغییر می‌گردد.

از دیگر نکات درباره‌ی زمانمندی فعالیت‌ها، رویداد فعالیت‌های هم‌زمان قرارگاه‌های همخوان در عادت‌واره‌های روش زندگی است. از سویی باید توجه کرد که برخی فعالیت‌ها نیز در مقاطع مشخص و با توالی مناسب زمانی روی می‌دهند و پیرو عادت‌واره‌ها نیستند. پاره‌ای از فعالیت‌ها همچون دورهم‌نشینی و سبزی‌کاری نیز در اوقات فراغت روی می‌دهند و با توجه به توالی مناسب فضایی و زمانی دیگر فعالیت‌ها در عادت‌واره‌های روش زندگی تنظیم می‌شوند. به‌هرحال، توالی زمانی فعالیت‌ها پیرو معانی حاکم بر آن است. گزاره‌های خصوصیت پیامد معنی در قرارگاه‌های مختلف مسکن درباره‌ی «مقطع زمانی و بازه زمانی و همچنین توالی زمانی قرارگاه‌ها» به‌صورت زیر عنوان شده است. تصویر ۱۰ سلسله پیامد معنی حاکم بر توالی زمانی قرارگاه‌ها را نشان می‌دهد.

- اولویت زمانی رویداد فعالیت پذیرایی از مهمان و برگزاری آداب و رسوم اجتماعی در عادت‌واره‌های روش زندگی ◀ تغییر در توالی روزمره فعالیت‌ها در عادت‌واره‌های روش زندگی ◀ حفظ جایگاه اجتماعی خانوار ◀ رعایت الگوهای فرهنگی
- هم‌زمانی رویداد فعالیت‌های پذیرایی از مهمان خودمانی، آشپزی، نگهداری از کودک و قالی‌بافی ◀ رعایت هم‌زمانی فعالیت‌های همخوان در عادت‌واره‌های روش زندگی در نظام فرهنگی
- هم‌زمانی رویداد فعالیت‌های همخوان در عادت‌واره‌های روش زندگی ◀ تجمیع فضایی قرارگاه‌های همخوان و رعایت مناسب هم‌زمانی فعالیت‌های همخوان در عادت‌واره‌های روش زندگی در نظام فرهنگی
- رویداد فعالیت‌های صرف وعده‌های غذایی یا فعالیت‌های شیردوشی، درمان، علوفه‌دهی، نمک‌دهی و آبیاری دام در مقاطع زمانی مشخص ◀ توالی مناسب زمانی قرارگاه‌های رفتاری ◀ رعایت عادت‌واره‌های روش زندگی در نظام فرهنگی
- رویداد فعالیت‌های صرف وعده‌های غذایی یا فعالیت‌های شیردوشی، درمان، علوفه‌دهی، نمک‌دهی و آبیاری دام در مقاطع زمانی مشخص ◀ توالی مناسب زمانی قرارگاه‌های رفتاری ◀ معیشت و منفعت خانوار
- رویداد فعالیت‌های دورهم‌نشینی، گفت‌وگو و مشورت با همدیگر یا مراقبت از باغچه در اوقات فراغت ◀ توجه به توالی مناسب فضایی و زمانی دیگر فعالیت‌ها در عادت‌واره‌های روش زندگی ◀ رعایت عادت‌واره‌های روش زندگی در نظام فرهنگی
- رویداد دائمی فعالیت‌های حفاظت و مراقبت از دام ◀ معیشت و منفعت خانوار

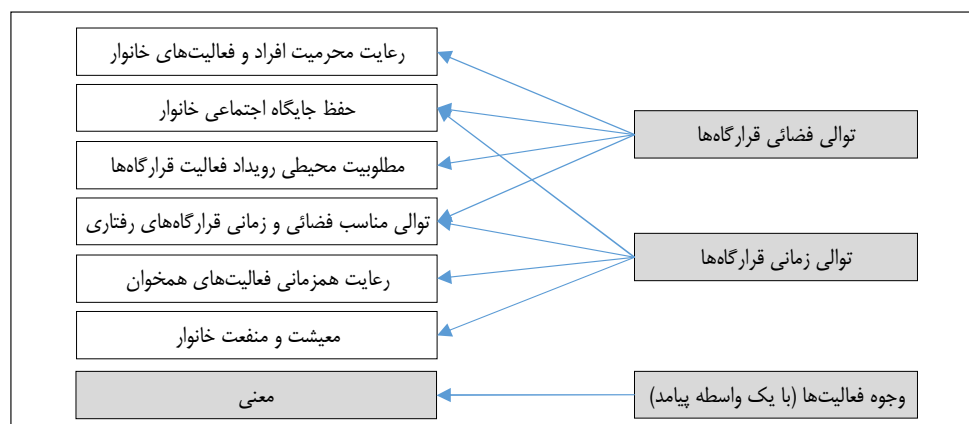

تصویر ۱۰: نمودار سلسله پیامد معنی حاکم بر توالی زمانی قرارگاه‌ها

گزاره‌های خصوصیت پیامد معنی درباره نظام فعالیت قرارگاه‌های مختلف در هر فضا به «رویکرد غالب روش زندگی بر توالی زمانی یا فضایی قرارگاه‌های رفتاری» اشاره می‌کنند. مسکن قشقای‌ها ترکیبی از توالی زمانی و فضایی قرارگاه‌ها در فضاهای مسکن است. در مسکن قشقای‌ها، نظامی از فعالیت‌ها در قرارگاه‌های مختلف در یک فضا در طول زمان روی می‌دهد که باعث توالی زمانی قرارگاه‌های رفتاری در فضای اصلی زندگی خانوار می‌شود. در این حالت، قرارگاه‌ها دارای هم‌پوشانی زمانی برای رویداد فعالیت‌ها هستند. بنابراین، توالی زمانی مناسب فعالیت‌ها در یک فضا به جای توالی و تفکیک فضایی قرارگاه‌ها روی می‌دهد و به عدم نیاز به تدارک فضاهای بیشتر در محیط مسکن منتهی می‌شود. از این نقطه نظر، توالی زمانی به عنوان یک قابلیت محیطی در خدمت به توالی فعالیت‌هاست و به رعایت عادت‌واره‌های روش زندگی منجر می‌شود.

نتیجه‌گیری

بررسی گزاره‌های سلسله پیامد معنی در یافته‌های تحلیلی مسکن ایل قشقایی نشان می‌دهد که معانی فرهنگی طی پیامدهای مشخص بر توالی زمانی و فضایی فعالیت‌ها تأثیر می‌گذارند. مطابق با نتایج تجربی، معانی و ارزش‌های تأثیرگذار بر توالی زمانی و فضایی مسکن ایل قشقایی شامل «حفظ جایگاه اجتماعی خانوار» و «رعایت محرمیت افراد و فعالیت‌های خانوار» است که به «رعایت الگوهای فرهنگی» منجر می‌شود. پیامدهای دیگر معانی همچون «مطلوبیت محیطی رویداد فعالیت قرارگاه‌ها»، «توالی مناسب فضایی و زمانی قرارگاه‌های رفتاری»، «رعایت هم‌زمانی فعالیت‌های همخوان» شرایط رویداد عادت‌واره‌های روش زندگی را در محیط مسکن مهیا می‌کنند. معنی «معیشت و منفعت خانوار» نیز به دلیل پیامدهای تأثیرگذار آن بر محیط مسکن برای رفع نیازهای اولیه و حیاتی، اهمیت خاص خود را دارد. این معانی که حاصل از تحلیل مشاهدات و مصاحبه‌های پژوهش بوده‌اند، قوانین ذهنی حاکم بر روش زندگی ایل قشقایی هستند که خصوصیات محیط مسکن آنان جوابی سازگار به این معانی است. این معانی بر توالی فعالیت‌ها در مسکن قشقایی‌ها تأثیر می‌گذارند. بنابراین، توالی فعالیت‌ها در عادت‌واره‌های روش زندگی قشقایی‌ها معنادار هستند و بر فضا‌مندی و زمان‌مندی خاص هر فعالیت تأکید دارند، به گونه‌ای که رویداد هر فعالیت در بازه فضایی یا زمانی خاص از الگوهای فرهنگی پیروی می‌کند. بنابراین، در پاسخ به پرسش اول تحقیق می‌توان گفت که توالی فعالیت‌ها در محیط مسکن، وجوهی معنادار دارند.

تصویر ۱۱: سلسله پیامد معنی حاکم بر توالی فعالیت‌ها در مسکن ایل قشقایی

در پاسخ به پرسش دوم پژوهش درباره چگونگی مطالعه وجوه معنادار توالی فعالیت‌ها، این پژوهش توصیه می‌کند در محیط مسکن ساختار روش زندگی در دو سطح مؤلفه‌های آشکار و پنهان بررسی شود. روش زندگی در محیط مسکن از طریق مؤلفه‌های آشکار آن همچون «فعالیت‌ها و جنبه‌های زمانی و فضایی» آن‌ها مطالعه و سپس ساختار معانی حاکم بر آن از طریق مدل ابزار-غایت به دست آید. روش‌مندی این پژوهش، به فهم چگونگی توالی فعالیت‌ها و کشف وجوه معنادار آن برای کاربرد در طراحی کمک می‌کند، به نحوی که با ایجاد خصوصیات مشخص در محیط مسکن می‌توان معانی ذهنی افراد بهره‌بردار را پاسخگو بود. برای طراحی کاربردی، نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که اولین قدم در سامان‌دهی محیط، سازمان‌دهی فعالیت‌هاست. متعاقباً خصوصیات آشکار فعالیت‌ها و معانی حاکم بر آن، وجوه کمی و کیفی قرارگاه‌ها و سپس فضای سه‌بعدی را سامان خواهند بخشید. این مسئله از طریق تأثیر پیامدها و معانی حاکم بر توالی فضایی و زمانی فعالیت‌ها و تجمع و تفکیک قرارگاه فعالیت‌ها خود را آشکار می‌سازد و متعاقباً آرایش فضایی قرارگاه‌ها را سامان داده و فرم خاصی از مسکن را شکل می‌دهد. زمان نیز به‌عنوان جزء

پیوسته و یکی از خصوصیات هر فعالیت برای معنادار ماندن آن در طی این روند سامان خواهد یافت. در این فرایند، معانی، قواعد ذهنی حاکم بر سامان‌دهی فعالیت‌ها هستند. از این دیدگاه، سامان‌دهی محیط در خدمت تأمین معانی انسان است. معانی ذهنی سامان‌دهی نمی‌گردند، بلکه عامل سامان‌دهی عناصر محیط هستند و توسط خصوصیات محیط تأمین می‌شوند. بنابراین، مسئله مهم در سامان‌دهی محیط، سازمان‌دهی مناسب فعالیت‌ها تحت قواعد معانی ذهنی انسان است.

پی‌نوشت‌ها

1. Space-Time Geography
2. Space-time Path
3. Space-time Prism
4. Psychological Ecology
5. Behavior Setting
6. Habitus
7. Practice
8. Habit
9. Means-End model
10. Features
11. Dwelling
12. Feature-Consequence-Meaning Chain

منابع

- بازرگان، عباس. ۱۳۸۹. *مقدمه‌ای بر روش‌های تحقیق کیفی و آمیخته، رویکردهای متداول در علوم رفتاری*. تهران: نشر دیدار.
- پوردیهیمی، شهرام. ۱۳۹۰. فرهنگ و مسکن. مسکن و محیط روستا ۱۳۴: ۳-۱۸.
- رنجبر، هادی، علی‌اکبر حق‌دوست، مهوش صلصالی، علیرضا خوشدل، محمدعلی سلیمانی، و نسیم بهرامی. ۱۳۹۱. نمونه‌گیری در پژوهش‌های کیفی: راهنمایی برای شروع. *مجله علمی-پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی ارتش جمهوری اسلامی ایران* ۳: ۲۵۰-۲۳۸.
- کریپندورف، کلوس. ۱۹۸۰. *تحلیل محتوا، مبانی روش‌شناسی*. ترجمه هوشنگ ناییبی. ۱۳۹۰. تهران: نشر نی.
- نجفی‌افرا، مهدی. ۱۳۸۲. حرکت و زمان در فلسفه. تهران: انتشارات روزنه.
- نورتقانی، عبدالمجید. ۱۳۹۱. معنا در مسکن، مدل‌یابی انتظام معنای مسکن ترکمن. رساله دکتری معماری. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- Barker, Roger. 1968. *Ecological Psychology Concepts and Methods for studying the Environment of Human Behavior*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Bourdieu, Pierre. 1984. *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. Translated by Richard Nice. Harvard: Harvard University Press.
- Charmaz, Kathy. 2006. *Constructing Grounded Theory, a Practical Guide Through Qualitative Analysis*. London: Sage Publications.
- Coolen, Henny. 2008. *The meaning of dwelling features, Conceptual and methodological issues*. Amsterdam: IOS Press.

- Coolen, Henny, and Janine Meesters. 2012. Private and public green spaces: meaningful but different settings. *Journal of Housing and the Built Environment* 27 (1): 49-67.
- Corbin, Juliet, and Anselm Strauss. 2008. *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*. 3rd. London: Sage Publications.
- Golledge, Rrginal, and Robert Stimson. 1997. *Spatial Behavior: A Geographic Perspective*. New York: The Guilford Press.
- Hägerstrand, Torsten. 1985. Time-geography: Focus on the Corporeality of Man, Society and environment. In *The science and praxis of complexity*, ed. Shūhei Aida, 193-216. Tokyo: The United Nations University Press.
- Hägerstrand, Torsten. 1970. What about People in regional science? *Papers of the Regional Science Association* 24: 7-21.
- Lefebvre, Henri. 1991. *The Production of Space*. Translated by Donald Nicholson-Smith. Oxford: Blackwell.
- Meesters, Janine. 2009. *The meaning of Activities in the dwelling and residential environment, a structural approach in people-environment relation*. Amsterdam: IOS Press.
- Miller, Harvey J. 2007. Social Exclusion in Space and Time. In *Moving through Nets: The Social and Physical Aspects of Travel*, ed. Kay Axhausen, 353-380. Elsevier.
- Parkes, Donn, and Nigel Thrift. 1980. *Times, Spaces, and Places: A Chronogeographic Perspective*. New York: John Wiley.
- Rapoport, Amos. 1993. System of activities and system of settings. In *Domestic Architecture and the use of space, an interdisciplinary cross-cultural study*, ed. Susan Kent, 9-20. Cambridge: Cambridge University Press.
- _____. 2005. *Culture, Architecture, and Design*. Chicago: Locke Science Publishing Company, Inc.
- Saldaña, Johnny. 2010. *The coding manual for qualitative researchers*. London: Sage Publications.
- Scott, M. 2005. A Powerful Theory and a Paradox: Ecological Psychologists after Barker. *Journal of Environment and Behavior* 37 (3): 295-329.
- Wicker, Allan. 1979. *An Introduction to Ecological Psychology*. Monterey: Brooks/Cole Publishing Company.
- _____. 2012. Perspectives on Behavior Settings: With Illustrations from Allison's Ethnography of a Japanese Hostess Club. *Journal of Environment and Behavior* 44: 474-491.